

Балканите в глобалния свят

Любомир Кючуков

В началото на новия век Балканите имат (може би вече трябва да се използва минало време – имаха) своя голям шанс. Имат дори два шанса – глобализацията и разширяването на Европейския съюз.

Дълбоката трансформация на международните отношения в края на ХХ век, разпадането на Съветския блок и изчезването на двуполюсната система създадоха свършено нова международна рамка за развитието на Балканите, възможност да се премине към друг тип взаимоотношения както между страните на полуострова, така и да се промени мястото и представата за региона в един по-широк, европейски контекст. В известна степен това се случи – изчезнаха идеологическите линии между отделните държави (Гърция и Турция като страни от НАТО от една страна, България и Румъния – членки на Варшавския договор от друга, Югославия – един от лидерите на Движението на необвързаните – от трета, самоизолиралата се Албания – от четвърта); редица страни станаха членки на НАТО (България, Румъния, Хърватия, Албания); България и Румъния (а на практика вече и

Хърватия) се присъединиха към ЕС. От друга страна, с разпада и войните в бивша Югославия – първите военни действия в Европа след края на Втората световна война, Балканите затвърдиха репутацията си на зона на нестабилност и неизживени национализми.

Глобализацията и регионалната идентичност

Глобализацията – на пръв поглед парадоксално – даде възможност отношенията между държавите на полуострова да се поставят на нова основа, да се формира определена регионална идентичност и субектност (по христоматийния пример на Скандинавското сътрудничество). Основният губец от глобализацията е националната държава. Обективните процеси на технологическо и икономическо развитие на човечеството направиха тесни националните граници – както индустриалната революция преди няколко века разруши ограничителните рамки на феодалното стопанство, така днес новите комуникации и технологичната революция разчупиха границите на националната държава.

Глобализацията все по-очевидно очертава необходимостта от предефиниране, преосмисляне ролята и мястото на националната държава в света, включително и чрез оформянето на нова, глобална институционална и правна рамка, заменяща досегашната международна такава и съответстваща на настъпилите промени. При това, разликата не е само терминологична, защото основно става дума за появата на нова субектност наред с тази на националната държава. Има се предвид не само вече привычното наличие на транснационални индустриални корпорации, в много случаи далеч надхвърлящи икономическата мощ на отделните държави, не само появата на редица крупни и влиятелни наднационални неправителствени организации, но също така и постепенното оформяне на „глобално обществено мнение“, както и изкристализирането на идеята за присъствието на „глобалния индивид“, изваден извън юрисдикцията на националната държава, като субект на новите отношения (като пример тук може да бъде посочено разбирането, залегнало при създаването на Международния наказателен съд за посъдността на личността при геноцид и престъпления срещу човечеството извън националното законодателство).

Същевременно, „разчупването на черупката“ на националната държава предпостави търсенето на загубената политическа и икономическа сигурност и социален уют в две посоки – към наднационалното и към субстаталното. Като резултат от тези тенденции фрагментацията се превърна в обратната страна на глобализацията, а от друга страна стремежът към регионализация стана естествена реакция в търсенето на ново място в международните отношения за редица страни, които трудно биха претендирали за значимо международно влияние самостоятелно. На балканска почва фрагментацията получи драматично развитие с разпада на Югославия и формирането на седем нови независими международни субекта, част от тях получаващи за първи път своя самостоятелна държавност. Заедно с това, в средата на деветдесетте години на миналия век започна (следва да се отбележи – по българска инициатива) изграждането на политическата инфраструктура на регионалното сътрудничество. За значимостта на тази тенденция свидетелства и така наречената „арабска пролет“ в Северна Африка и в Близкия Изток, която потвърждава тенденцията, че в гло-

балния свят процесите може би все по-често ще се развиват по-скоро на регионално, отколкото на национално ниво.

Балканите след студената война

След края на студената война ситуацията на Балканите беше ... като след война. И то в буквалния смисъл на думата, като може да се характеризира с две понятия – разруха и подем. Разруха на територията на бивша Югославия (обособена заедно с Албания в резултат на креативна геополитическа инициатива като нов субрегион – Западни Балкани) и подем в България и в Румъния, ситуирани в стабилната половина на полуострова (Югоизточна Европа), които успяха, въпреки определени перипетии, да достигнат до членство в ЕС и в НАТО.

Разпадат на Югославия не само оформи нова гържавна конфигурация в западната част на полуострова, но направи много видими и готови за приплетване от общата гържавност разделителни линии, произтичащи от различията в етнос, религия, култура и т.н. Впрочем, една от характерните за Балканите особености е несъвпадението между етническите пространства и националните граници. Обстоятелство, което често създава напрежение както вътре в отделните страни с противопоставянето на различните етноси, така и между гържавите. Като най-динамичен, най-себеутвърждаващ, респективно най-агресивен се открие албанският фактор, което намери своето отражение и в проблема около независимостта на Косово. През тази призма албанският национализъм крие и най-много неизвестности от гледна точка на бъдещата стабилност на региона. Наличието на национални, етнически и религиозни малцинства в повечето страни и отношението към тях (не на последно място и като имидж на другия, на различния, в националната история и култура) се очертава като ключов въпрос за бъдещето на Балканите.

Не по-малко характерно за региона е и наличието на специфични оси, базирани се на етнонационална основа, по които нерядко се наблюдава протичането на високо напрежение. Спецификата на отношенията Гърция – Кипър, Румъния – Молдова, България – Македония, Турция – Северен Кипър, Албания – Косово, Сърбия – Република Сръпска в Босна и Херцеговина в условията на все още преобладаващата тенденция за директно трансфериране на историята в политика, генерират по-често дестабилизиращ потенциал, отколкото добросъседство и сигурност. От тази гледна точка, укрепването на гържавността и стабилизирането на Босна и Херцеговина и на Република Македония, които изглеждат най-уязвимите звена в регионалната архитектура, е от интерес на всички страни от региона, а и на Балканите и в Европа като цяло.

Това в много голяма степен оформя два пътя за развитието на региона: национализъм или интеграция. И новото тук за разлика от всички примери от историческо естество, свързани с развитието на Балканите досега, е наличието на алтернатива. Става дума за интеграцията в ЕС, където може реално да се осъществи разтварянето, размиването на национализмите (но не на националното) в една по-широка общност, функционираща на базата на общоприети наднационални правила, където в много случаи дори и гържавните граници са ирелевантни. Този път изглежда достатъчно практичен и реализуем, дори и в условията на криза и тежък дебат за бъ-

гешето на самия Европейски съюз, който тече в момента, защото той създава най-стабилна икономическа, политическа, правна и институционална рамка за преодоляване на историческите наслоения и конфронтация.

Балканите и глобалните играчи

Балканите винаги са били пресечна точка на много интереси. През тази призма регионът е по-скоро консуматор на външни политики и интереси, отколкото генератор на регионални политики и проводник на собствени позиции. Днес тези интереси са концентрирани в две насоки – сигурност и енергетика.

В началото на XXI век Балканите са на ръба на няколко геополитически разлома: континентален (Европа – Азия), религиозен (християнство – ислям), енергиен (износители – потребители), културен, цивилизационен и т.н. Това, от една страна, повдига редица въпроси по отношение на такива понятия като идентичност, принадлежност, а от друга – поставя сериозни изисквания към политиката на сигурност и сътрудничество на балканските страни с оглед снижаване остротата на тези разломи вътре в региона.

Напоследък, по силата на преакцентрирането върху вътрешните си проблеми, Европейският съюз започна постепенно да изсивява като фактор в динамиката на политическото развитие на региона – преди всичко като достижима цел в достатъчно близко бъдеще за страните от Западните Балкани, но вече също така се появяват и пукнатини върху фасадата му и въобще като привлекателна дестинация за същото това бъдеще. Запазвайки риториката в политиката на разширяване, ЕС в същото време демонстрира определена умора от него. Ефектът е ерозия на импулса за реформи и покриване на критериите за членство сред кандидатките. Това създава своеобразен синдром на раздвоеното съзнание и у двете страни – докато в геостратегически, политически и икономически план Източна и Западна Европа все още сме „ние“, то в психологически план се засилват рефлексите на отграничаване като се оформя релация „ние – вие“, замествайки еуфоричното „всички ние“ от края на миналото и първите години на настоящото столетие.

Независимо от новата геополитическа ориентация на страните от региона, включително членството в ЕС и в НАТО на повечето от тях, остава впечатлението, че въз основата на определена инерционност от епохата на студентата война САЩ и Русия често следят събитията в региона през призмата на подходи и практики, отразяващи продължаваща борба за влияние на Балканите. Разбира се, този подход вече не е идеологически мотивиран, а и акцентите са нови – енергетика и сигурност, но той определено не спомага за укрепване на стабилността на Полуострова и разбираемостта между страните.

Обратната страна на медала е наличието на определена гоза комплексраност на страните от региона, склонност да се търси опора в световните сили, поглед към „големия брат“. Налице са достатъчно исторически примери на сателитен манталитет и подходи, които рязко намаляват способността на региона да формулира свои интереси на международното поле.

Когато става дума за сериозните и влиятелни играчи на Балканите неминемемо следва да бъде спомената и Турция. Въпреки че е част от региона,

през последните години Турция се превърна и в нещо доста повече от това. Политиката и гържавната идеология на турското правителство не просто изведоха Турция в позицията на регионален икономически и политически лидер, но и в такъв с глобално влияние, с когото се съобразяват всички големи политически играчи в района на Югоизточна Европа, Близкия Изток, а и Средна Азия и ислямския свят като цяло. Това поставя въпроса за съхраняването на балансите, както в двустранните отношения с Турция на страните от региона, така и в развитието на регионалното сътрудничество.

Погледът напред

Основните предизвикателствата пред региона в близка перспектива са свързани с избягването на две еднакво негативни алтернативи: превръщането на Балканите в зона-буфер, т.е. в сива, периферна зона на нестабилност между вече упоменатите „тектонични геополитически плочи“ или пък в зона-фронт – в територия за премерване на силите на глобалните играчи. Възможността за предотвратяване на подобни сценарии може да се търси също в поне две посоки – принадлежност и регионализъм.

Под принадлежност се има предвид всичко предвид членството в ЕС и в НАТО – на всички страни в региона, което значително би снижило риска от неконтролируемо нарастване на напрежения в двустранен план и дестабилизация на региона. Поне на този етап, обаче, интеграцията е затормозена от двустранни проблеми (с името на Република Македония), забавяне на гържавна консолидация и национални реформи (Босна и Херцеговина), непризнание на независимостта на Косово (от Сърбия, но и от Гърция и Румъния), както и от сложната конфигурация при преговорите за присъединяване на Турция към ЕС.

През последната декада на миналия век и първото десетилетие на настоящия (до началото на световната финансова и икономическа криза) регионализъмът се превърна в значима тенденция за развитието на Югоизточна Европа. Създадена беше политическата платформа за регионално сътрудничество – Процесът за сътрудничество в Югоизточна Европа (ПСЮ-ИЕ). Европейският съюз подплати ангажимента си към европейското бъдеще на Балканите с учредяването на Пакта за стабилност за Югоизточна Европа, впоследствие през 2008 г. (по време на българското председателство на ПСЮИЕ) трансформиран в Съвет за регионално сътрудничество със засилена компонента на регионална собственост. Най-важното – въз основа на постепенно формиращото се съзнание за регионална принадлежност и необходимостта от регионализация на подходите (като дестинация за чужди инвестиции, пазарни възможности, туризъм, енергийни транснационални проекти, трансгранични екологични проблеми – замърсявания, горски пожари и др.) започна оформянето на една доста развита мрежа от регионални структури и проекти, служещи за основа за развито регионално сътрудничество. Нещо повече – създадоха се условия да се мисли за евентуална „регионализация в регионализацията“, т.е. за активно представителство на интересите на региона в ЕС дори и на етапа, когато страните от Западните Балкани все още не са членове на Съюза.

Кризата удари двоино региона. Първият път директно, и икономически и социално, като Гърция не е единственият пример. Освен това и индиректно – чрез промяната на нагласите и приоритетите в ЕС: пренасочване на

интереса към националните проблеми, институционално укрепване на Еврорезоната, умората от разширяването, ерозирането на принципа на солидарността, включително до ниво на ксенофобия в отделни страни и т.н.

На този фон оптимистичната прогноза в средносрочен план може да звучи по следния начин: присъствието на Балканите в глобализацията се свят ще се доминира и определя по-скоро като консолидирана аморфност, отколкото чрез своя регионална идентичност и субектност с всички произтичащи от това последствия.